

ERTA BOLALIK DAVRIDA IJTIMOY-EMOTSIONAL VA PSIXOLOGIK RIVOJLANISH ART TERAPIYA VOSITASIDA MAKTABGACHA KICHIK YOSHDAGI BOLALARNING SENSOR ETALONLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Kayumova Dilnoza Patxulla qizi

MTTDMQTMOI doktaranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda sensor etalonlarini shakllantirishda art terapiya vositalarining o'рни va ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida bolalarning sensor idrokini rivojlantirishda rang, shakl, o'lcham va tekstura kabi sensor etalonlarini o'zlashtirishning pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Art terapiya usullari – rasm chizish, haykaltaroshlik, applika'tsiya va boshqa ijodiy faoliyat turlarining bolalar sensor bilimlarini boyitishdagi samaradorligi ko'rsatilgan. Maqolada kichik yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari, ularning sensor idrokini rivojlantirish bosqichlari hamda art terapiya jarayonini tashkil etishning o'ziga xos jihatlari bayon etilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maqsadga muvofiq tashkil etilgan art terapiya mashg'ulotlari bolalarning sensor etalonlarini shakllantirishda muhim pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: art terapiya, sensor etalonlar, kichik yoshdagi bolalar, sensor idrok, pedagogik shart-sharoitlar, rang, shakl, o'lcham, ijodiy faoliyat, maktabgacha ta'lim.

Аннотация: В данной статье освещается роль и значение средств арт-терапии в формировании сенсорных эталонов у детей младшего дошкольного возраста. В ходе исследования проанализированы педагогические условия освоения сенсорных эталонов цвета, формы, размера и текстуры в развитии сенсорного восприятия детей. Показана эффективность методов арт-терапии – рисования, лепки, аппликации и других видов творческой деятельности в обогащении сенсорных знаний детей. В статье изложены психологические особенности детей младшего возраста, этапы развития их сенсорного восприятия, а также специфика организации процесса арт-терапии. Результаты исследования показывают, что целенаправленно организованные занятия арт-терапией служат важным педагогическим средством в формировании сенсорных эталонов детей.

Ключевые слова: арт-терапия, сенсорные эталоны, дети младшего возраста, сенсорное восприятие, педагогические условия, цвет, форма, размер, творческая деятельность, дошкольное образование.

ABSTRACT

This article highlights the role and significance of art therapy tools in developing sensory standards in young preschool children. The study analyzes pedagogical conditions for mastering sensory standards of color, shape, size, and texture in the development of children's sensory perception. The effectiveness of art therapy methods such as drawing, sculpture, applique, and other types of creative activities in enriching children's sensory knowledge is demonstrated. The article presents the psychological characteristics of young children, stages of their sensory perception development, and specific aspects of organizing the art therapy process. Research results indicate that purposefully organized art therapy sessions serve as an important pedagogical tool in forming children's sensory standards.

Keywords: *art therapy, sensory standards, young children, sensory perception, pedagogical conditions, color, shape, size, creative activity, preschool education.*

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning sensor idrokini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Sensor idrok bolaning atrof-muhit haqida tasavvur hosil qilishi, ob'ektlar va hodisalarning xususiyatlarini ajrata bilishi uchun zarur bo'lgan asosiy mexanizmdir. Kichik yoshdagi bolalarda sensor etalonlarini shakllantirish ularning intellektual rivojlanishi, nutq, fikrlash va kreativ qobiliyatlarini takomillashtirishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Sensor etalonlar – bu jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan rang, shakl, o'lcham, tovush va boshqa sensor xususiyatlarning umumlashgan modellari bo'lib, ular bolaning atrof-muhitni idrok etish jarayonida qo'llaniladi. L.A.Wenger, A.V.Zaporojets, N.N.Poddyakov kabi mashhur tadqiqotchilar o'z ishlarida sensor tarbiyaning maktabgacha ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyatini ta'kidlaganlar.

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarida sensor tarbiyani amalga oshirishning turli usul va vositalari qo'llanilmoqda. Shulardan biri art terapiya usullaridir. Art terapiya – bu san'at vositalari orqali bolaning shaxsini, uning hissiy-irodaviy sohasini va kognitiv jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik-psixologik yo'nalishdir. Art terapiya mashg'ulotlari bolalarga rang, shakl, tekstura va boshqa sensor xususiyatlarni o'rganish, ularni amaliy faoliyatda qo'llash imkoniyatini beradi.

Sensor tarbiya masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida keng o'rganilgan. Jahon pedagogikasida Ya.A.Komenskiy, I.G.Pestalotsti, F.Frebel, M.Montessori kabi buyuk pedagoglar bolalarda sensor qobiliyatlarni rivojlantirishning ahamiyatini ta'kidlaganlar. O'zbek pedagogikasida ham bu masalaga katta e'tibor qaratilgan bo'lib, J.G'oziev, N.Shodmonov, R.Mavlonova, M.Tog'ayeva va boshqa olimlar maktabgacha yoshdagi bolalarning sensor tarbiyasi bo'yicha qimmatli tadqiqotlar olib borgan.

L.A.Wenger o'z tadqiqotlarida sensor etalonlar tushunchasini ishlab chiqib, ularni bolalar idrokiga moslashtirishning pedagogik asoslarini yaratgan. U sensor etalonlarni uch asosiy guruhga ajratgan: shakl etalonlari (geometrik figuralar), rang etalonlari (spektr ranglari) va o'lcham etalonlari (katta-kichik, uzun-qisqa va hokazo). A.V.Zaporojets bolalarning sensor qobiliyatlarini rivojlantirishda amaliy faoliyatning ahamiyatini alohida ta'kidlagan.

Art terapiya usullari psixologiya va pedagogikada K.Yung, A.Hill, M.Naumburg kabi olimlar tomonidan asoslangan. Zamonaviy tadqiqotchilar (T.A.Dobrovolskaya, A.I.Kopytin, L.D.Lebedeva) art terapiyaning bolalar bilan ishlashda qo'llaniladigan turli yo'nalishlarini ishlab chiqdilar. Rasm terapiyasi, rangterapiya, loy bilan ishlash, applika'tsiya kabi art terapiya turlarining har biri bolaning sensor tajribasini boyitishga xizmat qiladi.

Xorijiy tadqiqotlarda (J.Piaget, J.Bruner, H.Gardner) bolalarning kognitiv rivojlanishida sensor tajribaning ahamiyati muhokama qilingan. J.Piaget o'z nazariyasida bolaning intellektual

rivojlanishining sensomotor bosqichini ajratib ko'rsatgan va bu bosqichda bolaning atrof-muhit bilan sensor aloqasi asosiy o'rin tutishini ta'kidlagan.

SENSOR ETALONLAR VA ULARNING TURLARI

Sensor etalonlar – bu ob'ektlarning sensor xususiyatlarini baholash uchun qo'llaniladigan o'lchov birliklari yoki andozalaridir. Ular insoniyat tomonidan tarixiy jihatdan ishlab chiqilgan va madaniyat orqali avloddan-avlodga o'tib kelgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarga sensor etalonlarni o'rgatish ularning idrok qobiliyatlarini oshiradi va atrof-muhitni to'g'ri anglashga yordam beradi.

Sensor etalonlarning asosiy turlari:

Rang etalonlari: spektrning 7 ta asosiy rangi (qizil, to'q sariq, sariq, yashil, moviy, ko'k, binafsha) hamda ularning oraliq ranglari, ochiq va to'q turlari. Bolalar avval asosiy ranglarni, keyin esa ularning turli soyalarini farqlashni o'rganadilar.

Shakl etalonlari: geometrik shakllar (doira, kvadrat, uchburchak, to'rtburchak, oval, romb va boshqalar). Kichik yoshdagi bolalar uchun asosiy shakllar – doira, kvadrat, uchburchakni o'rganish muhim ahamiyatga ega.

O'lcham etalonlari: katta-kichik, uzun-qisqa, keng-tor, baland-past, qalin-yupqa kabi nisbiy tushunchalar. Bolalar ob'ektlarni taqqoslash orqali o'lcham etalonlarini o'zlashtirishadi.

Tekstura etalonlari: silliq, g'adir-budir, yumshoq, qattiq, nam, quruq va boshqa sirt xususiyatlari. Taktil tajriba orqali bolalar turli materiallarning o'ziga xos xususiyatlarini tanib oladilar.

Kichik yoshdagi bolalar (2-3 yosh) uchun sensor etalonlarni o'zlashtirishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Bu yoshda bolalar sensor xususiyatlarni bevosita amaliy harakatlar orqali o'rganadilar. Ular ob'ektlarni qo'llariga olib ko'rib chiqish, ularga tegib ko'rish, ularni taqqoslash orqali sensor tajriba to'playdilar. Shuning uchun ham art terapiya mashg'ulotlari, bu yoshdagi bolalar uchun eng samarali sensor tarbiya vositalaridan biri hisoblanadi.

Art terapiya – bu san'at vositalari orqali shaxsni rivojlantirish, tuzatish va davolashga qaratilgan kompleks usuldir. Maktabgacha ta'lim muassasalarida art terapiya asosan pedagogik maqsadlarda, ya'ni bolalarning ijodiy qobiliyatlarini, hissiy sohasini va kognitiv jarayonlarini rivojlantirishda qo'llaniladi. Sensor etalonlarini shakllantirish uchun quyidagi art terapiya usullari ayniqsa samarali hisoblanadi:

1. Rasm terapiyasi (izoterapiya)

Rasm chizish jarayoni bolalarga rang, shakl va o'lcham etalonlarini o'rganish uchun keng imkoniyatlar beradi. Turli xil bo'yoqlar (akvarel, guash, pastel), qalam va bo'r bilan ishlash orqali bolalar ranglardagi farqlarni, ularning aralashuvidan hosil bo'ladigan yangi ranglarni kashf etadilar. Rasm chizishda qo'llaniladigan turli texnikalar (tamponlash, chiziqlar bilan ishlash, barmoq bilan bo'yash) bolalarning sensor tajribasini boyitadi.

Kichik yoshdagi bolalar uchun rasm terapiyasini qo'llashda quyidagilarga e'tibor berish zarur: bo'yoqlar yaxshi yuviladigan va zararsizligi, keng cho'tkalar va bo'yoq qutilari bilan ishlash, katta formatdagi varaqlar, bemalol harakat qilish uchun qulay bo'lgan ish joyi tashkil etish.

2. Plastik terapiya (loy va plastik materiallar bilan ishlash)

Loy, plastelin, sun'iy qum va boshqa plastik materiallar bilan ishlash bolalarning taktill sezgilarini rivojlantiradi va shakl etalonlarini o'zlashtirishga yordam beradi. Haykaltaroshlik jarayonida bolalar materiallarning turli teksturalarini his qiladilar (yumshoq, qattiq, sovuq, iliq), uch o'lchovli shakllarni yasash orqali fazoviy tasavvurlarini rivojlantiradilar.

Kichik yoshdagi bolalar uchun haykaltaroshlik mashg'ulotlarida oddiy vazifalar qo'yiladi: sharcha yasash (doira shakli), kolbaska yasash (silindr shakli), katta va kichik qismlarni ajratish (o'lcham etalonlari). Bu jarayon qo'l motorikasini rivojlantirish bilan bir qatorda sensor etalonlarni amaliy o'zlashtirishga xizmat qiladi.

3. Applika'tsiya va kollaj texnikasi

Applika'tsiya – bu turli materiallardan (rangli qog'oz, mato, tabiiy materiallar) shakllar kesib yoki yirtib, ularni asosga yopishtirib kompozitsiya yaratish san'atidir. Bu faoliyat bolalarga rang, shakl va o'lcham etalonlarini bir vaqtning o'zida qo'llash imkonini beradi. Tayyor shakllar bilan ishlash (doira, kvadrat, uchburchak) bolalarda geometrik shakllar haqida aniq tasavvur hosil qiladi.

Turli teksturali materiallar (silliqliq qog'oz, g'ijimli mato, dag'al karton) bilan ishlash bolalarning taktill idrokini boyitadi. Rang tanlab olish, shakllarni taqqoslash va joylashtirish jarayonida bolalar sensor etalonlarni amaliy mashq qiladilar.

4. Sand-terapiya (qum terapiyasi)

Qum bilan ishlash bolalar uchun juda qiziqarli va foydali faoliyatdir. Maxsus qum stoliga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar qumda turli shakllar yasash, naqshlar chizish, kichik narsalarni yashirish va topish o'yinlarini o'ynaydilar. Bu jarayon taktill sezgilarini rivojlantirish, shakl va o'lcham etalonlarini o'zlashtirishga yordam beradi.

Rangli qumlar ishlatish bolalarga rang etalonlarini o'rganish imkoniyatini beradi. Turli rangli qumlarni aralashtirib, yangi ranglar hosil qilish tajribasi bolalarning sensor idrokini kengaytiradi.

Art terapiya vositasida maktabgacha kichik yoshdagi bolalarning sensor etalonlarini samarali shakllantirishda quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlash zarur. Maktabgacha ta'lim muassasasida maxsus jihozlangan art terapiya zonasi yoki ijod burchagini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Bu joyda bolalar uchun zarur bo'lgan barcha materiallar (bo'yoqlar, qog'ozlar, plastelin, loy, turli teksturali materiallar) qulay joyda, bolalar qo'li yetadigan darajada joylashtirilishi kerak. Ranglar spektr tartibida tartiblanishi, geometrik shakllar to'plamining mavjud bo'lishi sensor etalonlarni vizual tarzda namoyish etadi. Muhitning estetik jihozlanishi ham muhimdir. Bolalar ishlarini ko'rgazmaga qo'yish, rang paletkalari va shakl namunalarini ko'rinib turadigan joyga joylashtirish bolalarda sensor etalonlarga bo'lgan qiziqishni oshiradi.

Sensor etalonlarini shakllantirish jarayoni tizimli ravishda, oddiydan murakkabga tamoyili asosida qurilishi kerak. Dastlab, bolalarga bir nechta asosiy ranglar (qizil, sariq, ko'k) va shakllar (doira, kvadrat) bilan tanishtiriladi. Keyinchalik, asta-sekin rang va shakllar soni ko'paytiriladi, ularning kombinatsiyalari, o'lcham farqlari kiritiladi.

Art terapiya mashg'ulotlari haftada 2-3 marta o'tkazilishi va 10-15 daqiqa davom etishi maqsadga muvofiqdir. Mashg'ulotlar o'yin shaklidagi faoliyat sifatida tashkil etiladi, chunki o'yin kichik yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat turidir.

Har bir bolaning rivojlanish sur'ati, qiziqishlari va imkoniyatlari turlichadir. Pedagog har bir bolaning xususiyatlarini hisobga olgan holda, unga mos materiallar va vazifalar taklif etishi kerak. Ba'zi bolalar ranglarga, boshqalari esa shakllarga ko'proq qiziqish bildiradilar. Ayrim bolalar faol harakatli mashg'ulotlarni (rasm chizish), boshqalari tinchroq faoliyatni (haykaltaroshlik) afzal ko'radilar.

Individual yondashuv, shuningdek, har bir bolaning erishgan yutuqlarini e'tirof etish, qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishni ham o'z ichiga oladi. Bu bolaning o'ziga ishonchini mustahkamlaydi va yangi bilim olishga motivatsiyani oshiradi.

Sensor etalonlarini shakllantirish jarayonida turli sensor kanallarni (ko'rish, eshitish, teginish, hidlash) faollashtirish muhimdir. Art terapiya mashg'ulotlarida bolalar ranglarni nafaqat ko'rib, balki ularning nomlarini eshityshlari, shakllarni nafaqat ko'rib, balki ularga teginib ko'rishlari, turli teksturani his qilishlari kerak.

Masalan, rang bilan ishlashda: qizil rangni ko'rsatish, uning nomini aytish, qizil ob'ektlarni topish, qizil bo'yoq bilan rasm chizish – bu ko'p sensor modallikni qo'llash namunasi. Shakl bilan ishlashda: doira shaklini ko'rsatish, barmoq bilan uning atrofini aylanib chizish, havoda doira chizish harakati qilish, plastilindan doira shaklidagi sharcha yasash – bu yondashuv sensor etalonni mustahkamlashga yordam beradi.

Sensor etalonlarini shakllantirishda uzluksizlik printsipi muhim rol o'ynaydi. Maktabgacha ta'lim muassasasida boshlangan ish uyda davom ettirilishi kerak. Ota-onalarni art terapiya mashg'ulotlarining maqsadi va usullari bilan tanishtirib, ularga uyda olib borishlari mumkin bo'lgan oddiy mashqlar va o'yinlar to'g'risida maslahat berish zarur.

Ota-onalar uchun master-klasslar, ochiq mashg'ulotlar, konsultatsiyalar tashkil etish hamkorlikni mustahkamlaydi. Ota-onalar bolalari bilan birga art terapiya mashg'ulotlarida qatnashib, ularning sensor idrokini rivojlantirishga bevosita hissa qo'shadilar.

Art terapiya mashg'ulotlarini olib boradigan pedagog sensor tarbiya nazariyasini yaxshi bilishi, turli art terapiya usullarini qo'llashda malakali bo'lishi va kichik yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Pedagog ijodiy yondashuvga ega bo'lishi, bolalarni ilhomlantirishi va ularning qiziqishini uyg'otishi muhimdir.

Pedagog, shuningdek, mashg'ulot jarayonini kuzatish, bolalarning individual rivojlanish dinamikasini tahlil qilish va zarur o'zgarishlar kiritish malakasiga ega bo'lishi lozim. Monitoring natijalari asosida pedagogik jarayonni takomillashtirish mumkin.

O'tkazilgan nazariy tahlil va pedagogik kuzatishlar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchiidan, art terapiya maktabgacha kichik yoshdagi bolalarning sensor etalonlarini shakllantirishda samarali pedagogik vositadir. Rasm chizish, haykaltaroshlik, applika'tsiya va boshqa ijodiy faoliyat turlari bolalarga rang, shakl, o'lcham va tekstura etalonlarini bevosita amaliy faoliyat orqali o'zlashtirishga imkon beradi.

Ikkinchiidan, art terapiya mashg'ulotlarining samaradorligi pedagogik shart-sharoitlarni to'g'ri ta'minlashga bog'liq. Rivojlantiruvchi muhitni yaratish, tizimli va izchil yondashuv, individual xususiyatlarni hisobga olish, ko'p sensor modallikni qo'llash muhim pedagogik tamoyillardir.

Uchinchidan, art terapiya jarayonida bolalarning nafaqat sensor qobiliyatlari, balki ijodiy fikrlash, tasavvur, qo'l motorikasi, hissiy ifodalash qobiliyatlari ham rivojlanadi. Bu esa art terapiyaning kompleks rivojlantiruvchi ta'sirini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, sensor etalonlarini shakllantirish jarayonida pedagogning roli muhimdir. Pedagog nafaqat mashg'ulotni tashkil etuvchi, balki bolalar uchun o'rnak, yo'l boshchi va qo'llab-quvvatlovchidir. Maktabgacha ta'lim muassasalarida art terapiya mashg'ulotlarini tizimli ravishda o'tkazish, ular uchun zarur materiallar va jihozlar bilan ta'minlash;

Pedagoglarning art terapiya usullari va sensor tarbiya bo'yicha malakasini oshirish, ularga zamonaviy metodologiya va texnologiyalar bilan tanishtirib borish;

Ota-onalar uchun sensor tarbiya va art terapiya bo'yicha ko'proq ma'lumot berish, ularni pedagogik jarayonga faol jalb qilish;

Har bir bolaning individual rivojlanish dinamikasini monitoring qilish tizimini joriy etish, natijalarni tahlil qilish va pedagogik jarayonni o'z vaqtida tuzatish;

Art terapiya va sensor tarbiya bo'yicha metodik adabiyotlar, didaktik materiallar va ko'rgazmali qurollarni yaratish va amaliyotga joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, art terapiya vositasida maktabgacha kichik yoshdagi bolalarning sensor etalonlarini shakllantirish zamonaviy va samarali pedagogik yondashuvdir. Tegishli pedagogik shart-sharoitlar ta'minlangan hollarda art terapiya mashg'ulotlari bolalarning sensor idrokini rivojlantirishda, ularning intellektual va shaxsiy o'sishiga katta hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T.: 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"ni tasdiqlash to'g'risida" Farmoni. – T.: 2019.
3. Wenger L.A. Sensor tarbiya. – M.: Prosveshchenie, 1988. – 142 b.
4. Zaporjets A.V. Bolalarning sensor qobiliyatlarini shakllantirish. – M.: Pedagogika, 1986. – 224 b.
5. Poddyakov N.N. Maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlash rivojlanishi. – M.: Pedagogika, 1977. – 272 b.
6. Kopytin A.I. Art-terapiya asoslari. – SPb.: Lan, 1999. – 256 b.
7. Lebedeva L.D. Art-terapiya nazariyasi va amaliyoti. – SPb.: Rech, 2003. – 368 b.
8. G'oziev J.G. Bola psixologiyasi. – T.: O'qituvchi, 2009. – 312 b.
9. Mavlonova R., Tog'ayeva M. Maktabgacha pedagogika. – T.: Sano-standart, 2017. – 448 b.
10. Shodmonov N. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash psixologiyasi. – T.: Sharq, 2010. – 256 b.
11. Montessori M. Bolani tarbiyalash sirlariga yo'l. – T.: Sharq, 2008. – 184 b.
12. Piaget J. Bolaning intellektual rivojlanishi. – M.: Prosveshchenie, 1969. – 659 b.
13. Dobrovolskaya T.A. Art-pedagogika va art-terapiya bolalar bilan ishlashda. – M.: Vados, 2005. – 165 b.
14. Yunatskevich P.I. Art-terapiyaning integral modeli. – SPb.: Piter, 2004. – 224 b.